

Сергій Луканюк

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В НАРОДНИХ ШКОЛАХ НІМЦІВ-КОЛОНІСТІВ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХVІІІ СТ. – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Україна є багатонаціональною країною. На її території проживають представники понад **130** національностей, народностей та етнічних спільнот, котрі внаслідок потужних міграційних рухів осідали на території сучасної України. Значна частина території України була заселена під час так званої «переселенської колонізації» у **XVI-XIX** ст. У ній брали участь росіяни, вірмени, євреї, греки, болгары та ін. Значно вплинула на формування поліетнічності сучасної України також польська, угорська й німецька «колонізація» українських земель.

Поселення німців в Україні має свою історію. Так, перші сільські німецькі поселення з'явилися на початку **XVIII** ст. на Закарпатті (поблизу Мукачева та Сваляви), а згодом у Галичині, на Буковині та на півдні Волині. На західно-українські землі німці прибували також у міста, але насамперед створювали свої колонії в сільській місцевості. У другій половині **XVIII** ст. німці за сприяння царського уряду оселилися в Східній Україні, зокрема в Запорізькій, Миколаївській, Херсонській та Одеській областях, у Криму.

Метою статті є висвітлити особливості організації навчального процесу в народних школах німців-колоністів Галичини кінця **XVIII** ст. – першої половини **XIX** ст.

До питання становлення та розвитку німецьких народних шкіл Галичини зверталися тією чи іншою мірою насамперед іноземні науковці, а саме Л. Шнайдер, Р-Ф. Кайндль, З. Мюллер, Л. Гьон, котрі зробили спробу висвітлити це питання. Серед вітчизняних дослідників відмітимо праці Б. Ступарика та І. Монолатія, які вивчають питання, пов'язані з історією німців Галичини.

Розбудова та розвиток системи освіти німців у Галичині, яка перебувала в складі Австро-Угорщини з кінця **XVIII** ст. до початку **XX** ст., були спрямовані на те, щоб зберігати та передавати не тільки мову колоністів, але й їхню ментальність, підтримувати та розвивати культуру цієї національної меншини та зберігати основні складові її ідентичності, а саме релігію, мову, традиції та культурний спадок. Тому відкриттю та функціонуванню німецьких народних шкіл

відводилась неабияка роль та значення, оскільки ці школи були одним з найперших та найважливіших кроків для здобуття освіти як серед німців-колоністів, так і серед інших національних груп, що на той час заселяли територію Галичини.

Основним законом, який визначав діяльність всіх шкіл імперії, в тому числі також німецьких народних шкіл, була «Політична шкільна конституція для німецьких шкіл на території австрійських коронованих земель» від **1782** року, що в **9** редакціях діяла аж до **1844** року [2, 70]. Згідно з цим законом школи поділялися на католицькі та євангелістські на підставі віросповідання. При цьому католицькі школи були загальними тобто державними, а євангелістські – винятково приватними. Щодо поділу шкіл за національним принципом школи були національними та колоністськими. Загалом народні школи поділялися на **3** типи: тривіальні, нормальні (їх ще називали зразковими школами), головні школи. Тривіальні школи були нижчими елементарними школами, переважно однокласовими, дуже рідко дво- або трикласовими. Нормальною могла бути лише чотирикласова школа з поглибленою шкільною програмою. Такі школи існували зазвичай тільки в містах. Найвищим типом народної школи була головна школа, її приєднали до препарандистської школи як методичну, де здобували освіту майбутні вчителі. Німецькі школи за своєю сутністю були тривіальними аж до другої половини **XIX** ст., переважно однокласовими, лише деякі, а саме в Дорнфельді, Брігідау та Йозефсберзі були багатокласовими зважаючи на велику кількість дітей. Єдиний виняток була народна школа в Бялій, яка доволі скоро набула статусу зразкової школи.

Щодо відвідування шкіл в громадах галицьких німців ситуація була складною, хоча істотно (в позитивну сторону) відрізнялася від ситуації з відвідуванням шкіл українцями та поляками. На цю ситуацію мали вплив деякі фактори, а саме: до **80-х** рр. **XIX** ст. не було закону щодо обов'язкового відвідування школи, відрізнялися відомості про дітей, які мають відвідувати і які дійсно відвідують школу. Тому державні установи були змушені вести за допомогою цер-

кви роз'яснювальну роботу щодо ролі та значення шкільної освіти. Але в остаточному підсумку залежало від батьків, чи будуть їхні діти відвідувати школу, та навіть у випадку, коли діти були записані в школу, її відвідування мало нерегулярний характер. Рівень відвідуваності народних шкіл у сільській місцевості серед автохтонного населення та німецьких колоністів був досить низьким, оскільки навчальний процес був можливий лише в зимовий період. У теплу пору року діти були змушені залишатися вдома та допомагати батькам по господарству.

У громадах, що не мали шкіл, батьки були змушені посилати своїх дітей у сусідні школи. Це насамперед стосується німців-євангелістів, діти яких відвідували державні католицькі школи. Згідно з доповіддю суперінтенданта Гаасе від 1837 року, у Галичині існувало близько 140 поселень, в яких проживало 8-10 або й більше німецьких сімей та 150 поселень, в яких проживало до 7 сімей колоністів. Більшість цих поселень знаходилися далеко від місця компактного проживання німців [3, 112].

Варто також зазначити, що відвідуваність шкіл (насамперед євангелістських) у містах була також низкою. Так, згідно із статистикою в 1830 році у Львові зі 143 євангелістських дітей школу відвідували лише 35, в 1838 році зі 151 – лише 54 [6, 120]. Причиною цього було те, що більшість дітей відвідувало вищі державні школи міста або ж багаті сім'ї запрошували приватних вчителів для навчання своїх дітей. Але в повідомленні су-

перінтенданта до крайової установи від 20 травня 1815 року зазначається, що у всіх громадах немає жодної дитини, яка б не вчилася читати та писати і не отримувала занять з релігії [6, 115].

Для кількісної характеристики народних шкіл німецьких переселенців, насамперед євангелістів, у Галичині (разом з Буковиною) наведемо дані суперінтендатури: у 1824 році існувало 21 пасторат з 20 пасторами, 64 тривіальні школи та одна головна школа в Бялій, крім цього 10 недільних шкіл, 58 власних шкільних будівель та 7 орендованих, 65 вчителів, 3616 дітей шкільного віку та 3272 дітей, що відвідують школу (різниця складає 344 дитини, близько 9,5 %). Наступні звіти показують, що шкільні відносини у Галичині (без Буковини) набували позитивного характеру, а саме: у 1827 році було 3163 дитини шкільного віку та 2945 дітей, які відвідують школу (різниця – близько 7 %); у 1831 році – 57 шкіл та 60 вчителів (2 в Львові та 3 в Бялій); у 1837 році – 61 школа, 3320 дітей шкільного віку та 3165 дітей, які відвідують школу (різниця – 5 %); у 1839 році – 18 пасторатів, 17 пасторів, 63 школи, 63 вчителі, 3621 дитина шкільного віку та 3457 дітей, які відвідують школу (різниця – 5 %); в 1843 році – 3748 дітей шкільного віку та 3611 дитини, які відвідують школу (різниця – 5 %); в 1847 році – 65 шкіл, 67 вчителів, 4201 дітей шкільного віку та 3991 дитини, які відвідують школу (різниця – 5 %). Враховуючи поділ на політичні округи співвідношення дітей шкільного віку і тих, що відвідують мало такий вигляд (див. таблицю 1) [5, 456-457].

Таблиця 1

Співвідношення німецьких дітей шкільного віку і тих, що відвідують школу в містах Галичини

Перемишль 207:207	Санок 100:100	Станіслав 32:32	Жовква 125:84
Золочів 232:232	Тарнов 103:103	Стрий 413:412	Львів 647:603
Бережани 33:33	Жешув 200:200	Вадовіце 270:266	Бохнія 119:71
Самбір 529:529	Коломия 55:55	Новий Сандець 255:238	Чортків –:–

З офіційних даних, основою яких є повідомлення суперінтендатури та звіти крайових установ, випливає, що євангелістська приватна шкільна система в першій половині XIX ст. в кількісному співвідношенні була розвинута набагато краще ніж державна католицька система освіти. Кількість дітей, які не відвідували школу, складала в процентному відношенні в середньому 6 %, тоді як рівень неписьменності у Галичині серед усього населення складав на той час понад 50 % [1, 32]. Щодо якісного стану освіти, то тут, безперечно, у кращому стані були державні

школи, оскільки вони знаходилися тільки в містах та великих населених пунктах, були краще організовані, володіли кращою програмою викладання та загалом мали кращий підбір кваліфікованих учительських кадрів. Церковні акти свідчать про те, що серед перших німецьких колоністів у Галичині лише 2 особи були вчителями за професією. У перші десятиліття аж до 1805 року не було прийнято на роботу жодного професійного вчителя, тому вчительські функції виконували солдати, ремісники та інколи селяни, які хоча б трохи вміли читати та писати. Нав-

чальний процес обмежувався тим, що дітей навчали читати на основі Біблії, катехизму та книги церковних пісень, вміння писати обмежувалося гарним написанням початкових букв та врешті-решт елементарними вміннями рахувати та співати. У центрі навчального процесу був урок релігії, читання Біблії та вивчення напам'ять катехизму та церковних пісень.

Ситуація в школах поліпшується починаючи з 1805 року, після того як суперінтендантам та священикам зі Львова Йосифу Пауліні, Самуелю Бредецькому та Самуелю Фуксу вдається запросити з Німеччини сумлінних пасторів та досвідчених вчителів у Галичину.

Для підготовки вчителів тривіальних шкіл були передбачені тримісячні навчальні курси відповідно до статті 119 Політичної шкільної конституції. З часом ці курси перетворилися в дев'ятимісячні або ж дворічні препарандистські школи. Проте євангелістським вчителям аж до 20-х років XIX ст. було важко, з фінансових причин, відвідувати дані курси, незважаючи на неабиякий тиск зі сторони церковних установ. Лише після того як декрет придворної навчальної комісії від 13 лютого 1833 року визначив, що жодному тривіальному вчителю не буде надано підтверджувального декрету вчителя зі сторони крайової установи, поки він не відвідає щонайменше тримісячний підготовчий курс і пропрацює на посаді вчителя 3 роки в повній відповідності до свого статусу.

Здобуття педагогічної освіти та подальше підвищення кваліфікації для німецьких євангелістських вчителів було доволі складним процесом. Деякі з них приватно готувалися до майбутньої професії, тобто вони йшли на практику до старшого досвідченого вчителя або ж навчалися в пастора. Потім вони складали екзамен з навчальних предметів у нормальній школі та отримували відповідне посвідчення для роботи в тривіальній школі. Але згідно з приписом крайового органу від 16 жовтня 1839 року, місцева влада наполягала на тому, щоб вчителі проходили препарандистський курс навчання, а вчителі без цих курсів в 40-х рр. XIX ст. могли втратити дозвіл на викладання [5, 462]. Тому серед німців-євангелістів та –католиків ідея створення навчального закладу для підготовки вчителів мала невідкладний характер.

Призначення вчителя на посаду було досить складним. Місцева громада як головний меценат своєї народної школи могла власними силами шукати вчителя, або ж звернутися до суперінтендантури з проханням надати вчителя. Після цього дана громада представляла вчителя суперінтендантурі, яка, в свою чергу, представляла його окружній установі для затвердження на посаді. Якщо кандидат був початківцем і не во-

лодів декретом, то він був змушений скласти іспити з загальних предметів у крайовій установі та іспит з релігії в священика. Такий іспит складався з питань (переважно 3-4 питання та письмова відповідь на них), які мали дидактичний та методичний характер. Після успішного складання іспитів та підписання договору між вчителем та громадою з визначеним розміром зарплатні вчитель приступав до виконання своїх професійних обов'язків.

Навчальні плани в школах після входу Галичини до складу Австро-Угорщини були простими, оскільки школи відчували великий вплив зі сторони церкви і за своєю суттю були майже церковними школами. Навчальний план в основному складали церковні установи, зважаючи на загальні шкільні закони та приписи до них. Прикладом навчального плану та пройденого річного матеріалу тогочасної школи є наступне повідомлення від 7 квітня 1813 року (на жаль, без вказівки про населений пункт та школу, без підпису вчителя) про «Начальні предмети, які повинні скласти учні німецької євангелістської школи під час проведення зимового іспиту». Цей навчальний план містив такі предмети: вчення про релігію, історія Біблії (історії про самаритянку, про Марію та Марту), історія природи (опис коштовних та інших цінних каменів), опис країн, світова історія, природознавство (вчення про загальні властивості тіла та про світло), мистецтво рахувати, вчення про німецьку мову, моральні розповіді та фабули в віршах, письмові завдання.

Розклад занять протягом навчального тижня був таким [4, 2-3]:

Понеділок (перша половина дня)

Вчити букви та читати по буквах з дошки та книг (30 хв.), читання по складах з книги (30 хв.), катехит навчає молодших учнів вчення релігії за допомогою розмов (30 хв.), катехит навчає старших учнів за допомогою сократівської розмови (30 хв.)

Друга половина дня

Глумачення змісту прочитаного тексту (15 в.), тренування в гарному та природному читанню німецькою мовою, вчитель сприяє цьому за допомогою питань, зауважень та способів використання тексту (15 хв.), вчитель показує основи каліграфії на дошці (15 хв.), каліграфічне писання того, що показав вчитель (45 хв.), рахування на дошці зі слабшими учнями, сильніші виконують завдання самостійно (1 год.)

Вівторок (перша половина дня)

Вчитель повторює розмову катехита з молодшими та старшими учнями (30 хв.), читання відповідного завдання з катехизму (30 хв.), вчитель показує на дошці основи письма (30 хв.), потім учні тренуються з письма на папері, вчитель слідкує та виправляє (30 хв.).

Друга половина дня

Вчитель розповідає про окремі правила правопису і пояснює їх на основі прикладів (15 хв.), диктант для перевірки щойно пояснених правил (45 хв.), рахування на дошці зі слабшими учнями, сильніші виконують завдання самостійно (1 год.)

Середа (перша половина дня)

Вчитель розглядає одну або декілька вправ на знання букв (в зимовий період) та написання букв (в літній період) (30 хв.), тренування правил під час їх використання при читанні (30 хв.), вчитель показує рахування на дошці (30 хв.), учні вправляються в рахуванні (30 хв.).

Друга половина дня

Рахування на дошці зі слабшими учнями, сильніші учні виконують завдання самостійно (1 год.), вчитель показує основи каліграфії на дошці (15 хв.), каліграфічне написання того, що показав вчитель (45 хв.), диктант на основі завдань, які часто виникають в побуті, при цьому увага звертається на загальні правила (1 год.)

Четвер (перша половина дня)

Учитель показує на дошці основи письма, при цьому учні тренуються в цьому (30 хв.), учні тренуються в писанні на папері (30 хв.), вчитель перевіряє учнів у знанні розповіді, яку вони читали цілий тиждень та робить при цьому посилення на життя дітей (30 хв.).

Друга половина дня

Катехит навчає слабших дітей деяких релігійних вчень за допомогою розмови (30 хв.), катехит навчає кращих учнів нових тем (30 хв.), вчитель показує на дошці основи письма (30 хв.), катехизація змісту та використання прочитаного (1 год.)

П'ятниця (перша половина дня)

Учитель повторює розмову катехита з молодшими та старшими учнями (30 хв.), читання відповідного завдання катехизму (30 хв.), вчитель показує рахування на дошці (30 хв.), учні тренуються в рахуванні (30 хв.).

Друга половина дня

Повторення того, чого навчив катехит слабших та сильніших дітей (30 хв.), читання відповідного уривку з катехизму (30 хв.), тлумачення Євангелія (30 хв.), читання Євангелія (30 хв.), тренування з правопису та диктанту (1 год.)

Субота (перша половина дня)

Вчитель розглядає одну або декілька вправ на знання букв (в зимовий період) та на написання букв (в літній період) (30 хв.), тренування правил під час їх використання при читанні (30 хв.).

Друга половина дня

Учитель розповідає про окремі правила правопису і пояснює їх на основі прикладів (15 хв.), диктант для перевірки щойно пояснених правил (45 хв.), тлумачення змісту прочитаного тексту (15 хв.), тренування в гарному та природному читанню німецькою мовою, вчитель сприяє цьо-

му за допомогою питань, зауважень та способів використання тексту (45 хв.).

Беручи до уваги дані приклади (перелік предметів та навчальний план занять), можна констатувати, що основна увага в навчальному процесі того часу не лише в німецьких школах, але й в школах інших національностей приділялась релігійному вихованню. Вивчення катехизму, псалтиря та основ історії релігії займали багато часу в навчальному процесі.

Наступна проблема організації навчального процесу полягала в тому, що школи та учні були не забезпечені навчальними підручниками, а шкільні та державні органи не вводили загальних шкільних книг, що призводило до того, що заняття з тої самої релігії проводилось з використанням різних книг релігійного характеру. Першою спробою укласти типову книгу для релігійного використання в громадах та школах німців-євангелістів була видана священником Гофманом в 1783 році книга пісень з маленьким молитовником під назвою «Духовні пісні для використання євангелістсько-лютеранськими громада під час божественних літургій».

До середини XIX ст. ситуація з релігійними книгами дещо стабілізується, оскільки уряд Меттерніха (кінець XVIII ст.) вводить заборону на ввезення книг із закордону і створює установу щодо ревізії книг. Це в свою чергу, спонукало уряд та консисторію у Відні подбати про забезпечення громад та шкіл не тільки в Галичині, але й у всій монархії книгами. Саме в цей період з'являються такі видання релігійного характеру: «Лютеранівський катехизм», «Гайдельберзький катехизм» (для реформованих шкіл), «Короткий нарис біблійних історій Старого та Нового Заповітів». Щодо збірників пісень, то найбільшого розповсюдження в німецьких колоніях мали два з них, а саме: Йоганн Вехтер «Християнський збірник пісень для використання в церковних богослужіннях євангелістських громад коронованих земель Австро-Угорщини» (1810 рік) та Якоб Глатц «Євангелістсько – християнський збірник, або Збірка духовних пісень для церковних та домашніх богослужінь євангелістських громад» (1828 рік).

Слід зауважити, що поліпшення забезпечення підручниками з інших предметів, як-от німецька та польська мова, рахування, письмові завдання, каліграфічне письмо та ін., спостерігається лише після того, як їх видавництвом починає піклуватися Віденська придворна адміністрація. Вона бере під свій контроль з 1836 року Галицьке видавництво шкільних підручників. Навчальна придворна комісія як найвища шкільна установа в 1837 році передає права перевидання та розповсюдження шкільних підручників окремим книгарням. Так, процесом забезпечення

та розповсюдження навчальної літератури насамперед у німецьких школах у Галичині займаються книговидавці Пфафф та Піллер (Львів, Золочів, Стрий, Жовква), книгарня Міліковського в Тарнові (Тарнов, Жешув, Вадовіце, Бохнія), книгарня Міліковського в Станіславі (Станіслав, Бережани, Коломия), книговидавець Дурдік (Самбір), директор головної школи (Перемишль), торговець Околович (Санок).

Заслугує на неабияку увагу також список підручників для кожного класу народних шкіл Галичини, незалежно від того чи це була німецька, польська або утравкістична школа. Було запроваджено такі посібники [4, 5-6]:

– для першого класу нижчого відділення головної школи: буквар (у вигляді табличок чи дощечок), іменна книжечка для міських шкіл, приписи;

– для першого класу вищого відділення головної школи: маленький катехизм, іменна книжечка для міських шкіл, короткі розповіді для міських шкіл;

– для другого класу головної школи: велика читанка, частина 1 «Релігійне вчення», читанка для другого класу головної чи міської школи, німецька мова для першого та другого класу, приписи, математика частина 1;

– для третього класу головної школи: велика читанка, частина 1 «Релігійне вчення», читанка для третього класу головної чи міської школи, німецька мова для третього та четвертого класу, історія Біблії та християнське вчення про звичаї, Євангелія, приписи, підготовка до читання латинською мовою, математика частина 1, вступ до письмових творів;

– для четвертого класу головної школи (перший рік навчання): велика релігійна читанка частина 1, геометрія, будівництво, математика частина 2, географія частина 1 (опис землі), німецька мова для третього та четвертого класу, вступ до письмових творів, приписи;

– для четвертого класу головної школи (другий рік навчання): всі підручники з першого року навчання, а також механіка, географія частина 2 (опис землі), історія природи, вчення про природу.

При цьому слід зауважити, що за наказом навчальної придворної комісії була організована

безкоштовна роздача навчальної літератури серед бідних дітей. Так у період з 1826 року по 1835 рік книговидавець Міллер відправив до євангелістських шкіл Галичини 1733 іменні книги, 386 книг для рахування, 321 книгу з німецької мови та 132 маленькі розповіді [6, 122].

В результаті проведеного дослідження можна констатувати, що система освіти німців Галичини з кінця XVIII ст. – в першій половині XIX ст., а передусім організація та розвиток німецьких народних шкіл, стали основою для становлення системи освіти західноукраїнських земель після їх входження до складу Австро-Угорщини та її систематизації, поштовою в укладанні нових шкільних підручників та навчальних планів в другій половині XIX ст. та мали важливе практичне значення при вирішенні важливих освітніх проблем національних меншин всієї монархії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums / Herausgegeben von Petersen C., Ruth P. und Schwalm H. – Breslau: Verlag von F. Hirt, 1938. – 47 S.
2. Kesselring R. Die evangelischen Siedlungen Galiziens im josephinischen und franzisceischen Zeitalter 1772-1822. – Lemberg: Buchdruckerei Johann Sichelberger, 1912. – 99 S.
3. Kuhn W. Die jungen deutschen Sprachinseln in Galizien. – Münster in Westfalen: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1930. – 244 S.
4. Lehrplan für die evangelischen Volksschulen mit deutscher Unterrichtssprache in Galizien. – Biala: Verlag von A. Mädler, 1895. – 9 S.
5. Schneider L. Das private deutsch-evangelische Volksschulwesen Galiziens zur österreichischen Zeit // Deutsche Monatshefte in Polen. – Posen: Verlag der historischen Gesellschaft für Posen, 1936. – S. 450-477.
6. Stupnicki H. Das Königreich Galizien und Lodomerien, samt dem Großherzogtum Krakau und dem Herzogtum Bukowina in geographisch-historisch-statistischer Beziehung. – Lemberg: Verlag von P. Piller, 1853. – 150 S.